

Araştırma Olgusu ve Üniversite Kütüphanelerinin Üniversite İçindeki Yeri

Dr. Hansın Tunçkanat

GİRİŞ

Çoğumuzun yaşamında bilgi kaynaklarının önemli bir yeri vardır. Okul yıllarında iş yada özel yaşamımızda herhangi bir sorunun yanıtını aramak, dinlenmek gibi çeşitli nedenlerle bilgi kaynaklarına gereksinim duyarız. Kütüphaneler, bu nedenle çoğumuzun yakından tanıdığı kurumlardır.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından bu yana iletişim sürecindeki baş döndürücü gelişmeler, başta bilgi üreten ve bilgi kullanan gruplar ile kütüphaneleri etkilemiş, özellikle bilimsel ve teknik iletişim sürecinin önemli bir halkasını oluşturan üniversite kütüphanelerinde köklü değişiklikler yaratmıştır. Kanımızca, yirminci yüzyılın ikinci yarısında bu yana iletişim sürecindeki başdöndürücü gelişmeler iyice gözlenmemişse, üniversite kütüphanelerinin üniversite içindeki yerini yeterince değerlendiremiyoruz.

İletişim Sürecindeki Gelişmelerin Araştırmacılar ve Kütüphaneler Üzerindeki Etkisi :

İletişim sürecindeki gelişmeler daha önce tartışıldığı için¹ çalışmamızda bu gelişmelerin üniversite kütüphaneleri üzerindeki etkilerine özetle değineceğiz.

Bilgi kaynaklarının sayısı ve fiyatlarındaki artış bilim ve teknoloji alanında uzmanlaşma, iletişim teknolojisindeki gelişmeler gibi etkenler sonucunda, üniversite kütüphanelerinden hizmet bekleyen kullanıcı sayısı ile kullanıcıların bilgi gereksiniminde nitelik ve nicelik yönünden önemli bir artış olmuştur.

Yakın zamana kadar koleksiyonlarındaki kaynak sayısının üniversiteler için övünç kaynağı olduğu bilinen bir olgudur. Üniversiteler genelde, araştırmacıların her talebini sağlamayı hedefleyerek çok sayıda kaynaktan oluşan büyük koleksiyonları amaçlamışlar² kütüphanelerinde de bu yönde geliştirmişlerdir. Ancak, kütüphanelerden hizmet bekleyen araştırmacıların sayısı ile araştırmacıların bilgi gereksinimi nitelik ve nicelik yönünden arttıkça, üniversiteler ciddi bir darboğazla karşılaşmışlardır.

1) Tunçkanat, Hansın "Ulusal Bilgi Sistemi İçinde Üniversite ve Araştırma Kütüphaneleri" TÜBİTAK, TÜRDOK, Ulusal Enformasyon Sistemi I. Ulusal Simpozyumu, Ankara, 20 - 21 Aralık 1983.

2) Nachlas, Joel A and Pierce, Anton R. "Determination of Unit Costs for Library Services" College and Research Libraries, 40 (3) 1979, s. 240 - 247.

Üniversite Kütüphanesi ve Araştırma Olgusu :

Geleneksel kütüphanecilik öğretisinde kütüphanenin beş temel öğesinden biri sayılan "Koleksiyon" sağlama sürecinde sağlanan bilgi kaynaklarından oluşur. ALA Glossary of Library and Information Science'te sağlama, "Alınmasına karar verilen bilgi kaynaklarının satın alma, değişim ya da bağış yolu ile kütüphaneye kazandırılması, satın alınan bilgi kaynaklarının fatura işlemleri ve sağlama fonksiyonlarıyla ilgili kayıtların tutulması"³ olarak tanımlanmıştır.

Genelde, sağlama sürecine ilişkin iki temel kavramdan söz edilebilir. Bu kavramlar; hangi kaynağın alınacağına karar verme (seçim) ve seçilen bilgi kaynaklarının kütüphaneye kazandırılması (sağlama)'dır. Seçim, sağlama sürecinin en önemli işlevidir. Ancak kullanıcının bilgi gereksinimi için büyük koleksiyonlar amaçlanınca, sağlama, öncelikli işlev olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir görüşe göre, seçim, arz ve talep ilişkisiyle açıklanabilir.⁴ Arz, piyasada mevcut herhangi bir yolla satın alınabilecek olan bilgi kaynakları, talep ise, kullanıcının alınmasını istediği bilgi kaynaklarıdır. Öyleyse, bilgi kaynaklarının sayısı üstel bir hızla arttıkça, araştırmacının talep ettiği her kaynağı sağlamak hemen hemen olanaksızdır. Kuşkusuz, bilgi kaynaklarındaki üstel artış seçimi gerektiren nedenlerden yalnızca birisidir. National Academy of Engineering'in bir araştırmasına göre, bilgi birikiminin hızı dahi bilim dallarında daha fazladır.⁵ Öyleyse, bilgi birikiminin daha hızlı arttığı dallarda kullanıcı sayısı sabit kalsa bile, kullanıcının bilgi gereksinimine aynı oranda cevap verebilmek için diğer bilim dallarına oranla daha fazla bilgi kaynağı sağlamak gerekecektir. Şu halde, çeşitli grupların bilgi gereksinimini dengeli bir şekilde karşılamak içinde, seçime gereksinim vardır. Kaldı ki, araştırmacı sayısı, araştırmacının bilgi gereksinimi ve bilgi kaynaklarının fiyatı sürekli olarak artmakta, buna karşılık kütüphanelerin bütçesindeki artış enflasyonunun altında kalmaktadır. Bu koşullarda, seçim'in; çok sayıda yeni yayını izlemeyi, bu yayınlar içinden araştırmacının sorunu için olabildiğince çok sayıda anlamı olan kaynakları belirlemeyi, araştırmacı için anlamlı olan kaynaklar içinden tercihan sıklıkla kullanılacak olanları, bütçe ve diğer araştırmacıların bilgi gereksinimini göz önüne alarak saptamayı gerektiren ciddi bir araştırma işlevi olduğunu tartışmasızca kabul edebiliriz.

Bilgi kaynaklarının sayısı ile fiyatlarındaki artış, bilim ve teknolojiye uzmanlaşma, iletişim sürecindeki gelişmeler, gibi faktörlerin yanısıra, üniversite kütüphanelerinde köklü değişikliklere neden olan olgu, bizce, araştırmacıların bilgi gereksinimindeki nitelik ve nicelik yönünden artıştır. Çünkü, bilgi kaynaklarının sayısı hızla arttıkça, araştırmacının kendi çabası ile konusunda yayınlanan yayınlardan haberdar olması

3) ALA Glossary of information Science, Chicago, ALA, 1963, s.3.

4) Cabeceires, James. The Multimedia Library : Materials Selection and use, New York, Academic Press, 1978, s.198.

5) National Academy of Sciences - National Academy of Engineering'den aktaran Lancaster, F.W., Toward Paperless Information Systems, New York, Academic Press, 1978, s.67.

bile hemen hemen olanaksızdır. Öteyandan araştırmacı için sorun yalnızca, adını yada yazarını bildiği kaynaklara erişim sorunu değildir. Araştırmacı açısından sorun, dünyanın neresinde yayınlanmış olursa olsun, adını ya da yazarını bile bilmediği bilgi kaynakları içinden sorunu için olabildiğince çok sayıda anlamlı (buna karşılık sorunu için olabildiğince az sayıda anlamlı olmayan) kaynağa erişme sorunudur. Bu sorunun çözümü; araştırmacının gereksinim duyacağı her kaynak için anlamlı sözcükler seçmek, bu sözcükler arasındaki ilişkileri kurmak, değişen ve gelişen koşullar karşısında bu sözcükleri güncellemek, gibi entellektüel düzeyde çaba gerektiren bir iştir.

Çağdaş üniversite kütüphanesi olgusu, araştırmacının gereksinim duyduğu ya da gereksinim duyacağı varsayılan bilgiye erişebilmesi için, kütüphanecinin araştırmacıyla işbirliği içinde çalışması, araştırmacıyla sorumluluğu paylaşması, olarak tanımlanabilir. Uygulamada,

1. Araştırmacının gereksinim duyduğu ya da gereksinim duyacağı varsayılan bilgi kaynaklarını izlemek.
2. Araştırmacıyı gereksinim duyduğu ya da gereksinim duyacağı varsayılan kaynaklardan haberdar etmek.
3. Bilgi kaynakları içinden, araştırmacının sorunuyla ilgili olanların seçilmesinde ona rehberlik etmek.
4. Araştırmacının gereksinim duyduğu bilgiye hızla ve kolayca erişmesini sağlamak için gerekli araç, gereç ile yöntemleri belirlemek, bu amaçla gerekli düzenlemeleri yapmak, v.d..

Olarak karşımıza çıkan bu işbirliği üniversite kütüphanelerine yeni sorumluluklar getirmiştir. Üniversite kütüphanelerini üniversitenin idari yapısından ayıran, onu üniversitenin akademik yapısı içine alan olgu doğrudan araştırmayı gerektiren bu yeni sorumluluklardır. Kuşkusuz, bu sorumluluklar için; üniversite düzeyinde eğitim görmüş, konusu bilgi olan, araştırmacının ve kütüphanenin bilgi erişim sorunlarına bilimsel yöntemlerle yaklaşabilen, üniversitenin çeşitli akademik birimleriyle işbirliği içinde çalışabilen, kütüphanecilere gereksinim vardır.

Türkiye'de Üniversite Kütüphanelerinin Durumu :

Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra (1933) kapatılan Darülfünun'un yerine kurulan İstanbul Üniversitesi ile modern anlamda üniversitelerin temeli atılmıştır.

Üniversite reformu ile ilgili hazırlanan bir raporda 1933 yılı öncesi yükseköğretim kurumu Darülfünun'un içindeki kütüphanelerin hizmet ve kaynak açısından yeterli olmadığı belirtilmektedir.⁶ 1952 yılında Lawrence Thompson Milli Eğitim Bakanlığı'na

6) Malche, Albert "İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor" E. Hirsh (ed.) Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi, I. İstanbul, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş., 1950, 243 s.

sunduğu raporda, üniversite kütüphanelerimizin; yönetim, örgütlenme, bina, kaynak savurganlığı gibi çeşitli sorunlarını dile getirmektedir.⁷ Kurulduğundan onsekiz yıl sonra 1966 yılında Berrin U. Yurdadoğ Ankara Üniversitesindeki kütüphane anlayışından ve bu anlayışın bütçe, yönetim ve işbirliği üzerindeki olumsuz etkilerinden söz ediyor.⁸ Oysa, 1966 yılına gelinceye kadar Batı'daki üniversite kütüphaneleri, kaynak savurganlığını önlemeye yönelik çeşitli projeleri yürütmek için ortak çabalar harcamaktadırlar. 1942'de New England Deposit Library, 1948'de Farmington Planı ve 1951'de Midwest Inter Library Centre bu çabalara gösterebileceğimiz örneklerden bazıdır.⁹ 1970 yılına geldiğimizde Sıddık Sami Onar, ülkemizin en eski üniversite kütüphanesi olan İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nin seminer, fakülte ve enstitü kütüphaneleri yüzünden amacına ulaşamadığını vurguluyor.¹⁰ İlhan Kum "Türkiye'de Tıp Kütüphaneleri"ni konu alan doçentlik araştırmasında İstanbul, Ankara ve Ege Üniversitelerinin merkezi olmayan bir örgütlenme ve çalışma yöntemi sürdürdüklerini, bu nedenle "Tıp fakültelerinde merkezi kütüphaneler yanında her kürsü, klinik ve enstitüde birer kütüphane" bulunduğunu söylemektedir. Aynı çalışmada İlhan Kum, bu kütüphaneleri özetle şöyle tanımlamaktadır :

"...bu kütüphanelerde birkaç yüz kitap bulunmakta ve ortalama 10 - 15 bilimsel dergiye abone olunmaktadır. Kitaplara çoğunlukla kataloglama ve sınıflandırma işlemleri uygulanmamaktadır... Bu kütüphaneler genellikle klinik, laboratuvar binalarının bir köşesinde ayrılmış ortalama 70 - 80 metre karelik odalardadır. Çoğu kez kürsü sekreteri veya kürsüde uzmanlık çalışması yapan bir asistan, günün birkaç saatinde bu kütüphanedeki işleri yürütmek üzere görevlendirilir..."¹¹

Osman Ersoy "Üniversite Kütüphanelerinin Sorunları" başlıklı yazısında sorunları şöyle dile getiriyor :

"Çağdaş yönetim ve işletmeciliğin gerekli koşullarından yoksun olarak kurulan yeni üniversitelerimiz, eksikliklerine ek olarak yığınlarla yeni sorunlar getirmiştir. Üniversitelerimizde, eğitim-öğretim ve araştırmaların bölünmez bir parçası olan kütüphaneler de, eğer kurulmuşlarsa, kuşkusuz, üniversitenin sorunlarından etkileneceklerdir... günümüzde üniversite kütüphanelerinin en büyük sorunu araştırma, gözleme ve surveylerin oluşturduğunu sanıyoruz. Türkiye üniversiteleri bundan yoksundur. Ayrıntılı araştırmalar yapılmadan yüzeyde kalan kimi görüşlerle soruna çözüm aranma çağın kapanaçığını ummak bile, insanı,... mutlu kılıyor."¹²

- 7) Thompson, Lawrence "Türkiye'de Kütüphaneleri Geliştirme Programı" TKDB, 1(2) 1952, s. 85 - 110.
- 8) Yurdadoğ, Berlin "Teknik Hizmetler Merkeziyetin Önemi ve A.Ü. Kütüphaneleri için Önerilen Çözüm Yolu Hakkında" TKDB, 15 (1) 1966, s. 1 - 75.
- 9) Weber, David C. "A Century of Cooperative Programs Among Academic Libraries" College and Research Libraries, 37 (3) 1976, s. 205 - 221.
- 10) Onar, Sıddık Sami "Üniversite Kütüphanesi" Milliyet Gazetesi, 4 Şubat 1970.
- 11) Kum, İlhan. Türkiye'de Tıp Kütüphaneleri (Doç. tezi), H.Ü. Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi, Kütüphanecilik Bilim Dalı, 1974, s.24.
- 12) Ersoy, Osman "Üniversite Kütüphanelerinin Sorunları" TKDB, 27, 1978, s. 144 - 159.

Bizce, 1977 yılında üçüncü basımı yapılan Ankara Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu bu görüşleri doğrulayan önemli belgelerden biridir.¹³ Çünkü, Ankara üniversitesi'nin kataloğunun kapsamına alınan 7 fakültesindeki kütüphane sayısı 84'tür. Bu kütüphanelerden 42'si Ankara üniversitesi Tıp Fakültesi'nin çatısı içindedir. Katalogda 84 kütüphanede toplam 5168 süreli yayın olduğu belirlenmiştir. Ancak, gerçek sayı 5168'in çok altındadır. Çünkü, yayınların önemli bir bölümü bu kütüphanelere ayrı ayrı alınmıştır. Sözgelisi, J. of American Medical Ass. Tıp fakültesi'nin 14, Lancet ise aynı fakültenin 17 kürsüsüne alınarak adeta kaynak savurganlığı teşvik edilmiştir.

Üniversite kütüphanelerimize ilişkin yukarıda sayılan görüşler doğru ise, üniversitelerimizin; araştırma, bilgi üretme gibi önde gelen işlevlerine gereken önemi vermediğini söylemek mümkündür. Bir görüşe göre, gelişme aşamasındaki ülkelerin büyük bir bölümü gelişme çabasında fiziksel altyapı ve sanayi girdilerine verdikleri önemi bilgi biriktirme ve saklama yeteneklerini geliştirmeye vermemişlerdir. Türkiye de bu genel çizginin dışında değildir.¹⁴

Amacı, mevcut olan araştırıcı potansiyeli ve araştırmaya ayrılan kaynakların yarısından fazlasını kullanması nedeniyle, yükseköğretim kurumlarımıza bu konuda önemli görevler düşmektedir. Oysa, Devlet Bakanlığı tarafından hazırlanan "Türk Bilim Politikası 1983 - 2003'de belirtildiği gibi, üniversite kütüphanelerimiz, üniversitenin araştırma fonksiyonunu en çok etkileyen yapısal yetersizliklerden biridir. Raporda, yükseköğretim sisteminin yönetsel sorunlarının araştırma fonksiyonunu öncelikli olarak etkilediği belirtilerek, yükseköğretim kurumlarının "... bünyesinde kurulan araştırma - geliştirme veya bilimsel ve teknik hizmet birimleri kendi kuramsal çevreleri içinde izole edilmiş, zaman zaman bağlı oldukları hiyerarşinin üst kademeleri ile ilişki kurmada bile başarısız olmuşlardır... Bu merkezlerin bir kısmı kuruluş amaçlarının geçerli ve gerçekçi olması ve iyi yönetilmeleri nedeniyle kuruluşları içinde gelişmiş, bir bölümü gelişmeyi başaramamakla birlikte varlıklarını sürdürebilmiş, diğerleri ise bir isimden ibaret kalarak pratik olarak faaliyetlerini sona erdirmişlerdir."¹⁵ denilmektedir.

Üniversite kütüphanelerini yalnızca idari işlevlerle sınırlayan yüksek öğretim sisteminin yönetsel anlayışı içinde, üniversite kütüphanelerimizin depo olmaktan öteye gidememiş olmasını, üniversitenin akademik birimleriyle sağlıklı ilişkilerin kurulamamış olmasını yadırgamamak gerekir. Türkiye gelişmeyi, bilim ve teknolojiye ilerlemeyi gerçekten benimsiyorsa; araştırma yapmak, bilgi üretmek ve çağdaş eğitim-öğretim için, bilgi üreten ve bilgi kullanan grupların bilgi erişim sorunlarına önem vermelidir.

Ülkemizde; araştırma, bilgi üretme ve eğitim - öğretim için "Ulusal ve Evrensel Bilgi birikimine erişim" gibi kalkınmada öncelikli bir alanda diğer yüksek öğretim kurumlarımıza öncülük eden üniversitelerimizde vardır. Bizce bu kütüphanelerin başarısında en büyük pay öncelikle " Araştırmacının ve Kütüphanesinin Bilgi Erişim Sorunlarına

13) TÜRDOK, Ankara Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu, 1977, TÜBİTAK, Ankara, 197.

14) T.C. Devlet Bakanlığı, Türk Bilim Politikası, 1983, s. 75.

15) T.C. Devlet Bakanlığı, a.g.e., s. 42..

Çağdaş Ölçütler İçinde Yaklaşan Üniversite Yönetimi"nin, daha sonra ise "Kendisine Verilen Görevi Başarıyla Yürüten Kütüphanecilerimiz"indir. Bu çağdaş anlayış bizce, bilim hayatımız ve kütüphaneciliğimiz adına her türlü övgünün üzerindedir. Bu olgunun gözden kaçırılmaması gereken bir başka olumlu yönü ise, bu üniversite kütüphanelerinde "Ortak Amaçlar Altında Toplanan" üniversite düzeyinde eğitim görmüş, konusu bilgi olan güçlü bir kütüphaneci kadrosudur.

Yaygın bir görüşe göre, iletişim teknolojisindeki gelişmeler kişilerin hayal gücünün üzerinde bir hız kazanmıştır.¹⁶ Diğer bir deyişle, bilgi üreten ve bilgi kullanan grupların bilgi erişim sorunlarının çözümü için, yalnızca çağdaş araç - gereç ve yöntemlerin seçilmesinin yeterli olacağını düşünmek yanıltıcı olacaktır. Araştırmacının, boyutları hızla değişen ulusal ve evrensel bilgi birikimine erişmesi; çağdaş görüşleri benimsemek, doğru araç - gereç ve yöntemleri seçmek yanında sorunun çözümüne süreklilik kazandırmak, gelişmeler karşısında amaçtan sapmayı önleyici kararları almakla, sağlanabilir. Öyleyse, çağdaş üniversite kütüphanelerinin ülkemizdeki örneklerinin gelişmelerini sürdürebilmesi, diğer yüksek öğretim kurumlarımızın bu yönde faaliyete geçebilmesi için bizce "Üniversitenin Anlayışı"nın yanısıra köklü önlemlere gereksinim vardır.

SONUÇ VE ÖNERİLER :

Her sosyal örgütte olduğu gibi, üniversite kütüphanesinin yönetiminden söz edilebilir. Yönetim, kütüphanenin işlevlerinden yalnızca birisidir. Kütüphanenin çağdaş işlevleri göz önüne alındığında, kütüphanenin üniversite içindeki yeri, üniversitenin akademik yapısıdır.

Son yıllarda bu olgunun, yükseköğretim kurumlarımız arasında giderek daha çok taraftar topladığını söylemek mümkündür. Çeşitli üniversitelerimizde, kütüphanecilerin "Akademik" kadrolara atanması buna kanıt olarak gösterilebilir. Üniversite gibi karmaşık bilgi erişim sorunları olan kurumlarda, bilgi üreten ve bilgi kullanan grupların ulusal ve evrensel bilgi birikimine erişmesi, her hangi bir kütüphanenin boyutlarını aşan bir sorundur. Bizce sorunun çözümü, içinde kütüphanecisinde bulunduğu,

- a. Üniversite içinde akademik birimlerle, üniversite dışında öncelikle diğer üniversite ve araştırma kurumlarıyla güçlü bir işbirliğini,
- b. Yurt dışında ise, çeşitli merkezlere ve bilgi bankalarına doğrudan bağlantıyı, sağlayacak, ulusal düzeyde örgütlenmeyi gerektirir.

16) The Professional Librarian's Reader in Library Automation and Technology, Knoglege Industry Pub., White Plains, New York, s.3.

Üniversite kütüphanelerini yükseköğretim kurumları dışında tutarak, araştırmacının ve kütüphanenin bilgi erişim sorunlarına çözüm getirmek olanaksız gibidir. Bu nedenle,

1. Üniversite kütüphaneleri üniversitenin akademik yapısı içindeki yerine oturtulmalıdır. 2457 sayılı Yükseköğretim Kurumu¹⁷ yasasının olanakları içinde kütüphanenin yükseköğretim kurumları içindeki yeri, yasanın 3/c maddesinde tanımlanan "Uygulama ve Araştırma Merkezleri" olabilir.

Kütüphanenin akademik yapıda yer alması,

- a. Kütüphaneci - araştırmacı işbirliğinin başarısını rastlantılara bağlı olmaktan kurtaracak.
 - b. Kütüphanecinin başarısı ölçüsünde akademik yapı içinde ilerlemesi sağlanacak.
 - c. Kütüphane sistemi içinde "Ortak Amaçlar Altında" güçlü bir kütüphaneci kadrosu oluşturulacaktır.
2. Yükseköğretim kurumları arasındaki işbirliğini sağlamak için; tüm üniversite kütüphanelerinin temsil edildiği, tüzel kişiliği olan, üniversiteler arası bir örgüt kurulmalıdır. Bu örgütün temel işlevi öncelikle,
 - a. Araştırmacının sorunuyla ilgili bilgi kaynaklarının hangi üniversite kütüphanesinde olduğunu belirleyebilmesini.
 - b. Araştırmacının varlığını belirlediği kaynağın, kendisine ya da kopyasına, kaynağın bulunduğu kütüphaneden (ya da bulunduğu kütüphanelerin birinden) hızla erişebilmesini.
 - c. Uluslar arası bağlantılar için düğüm noktasını oluşturması.

için gerekli çağdaş düzenlemeleri gerçekleştirmek olmalıdır.

Böyle bir örgütlenme, tek tek yapılması durumunda pahalı, ya da maliyeti nedeniyle üniversite kütüphanesinin kendi başına sağlayamadığı olanaklara, kabul edilebilir maliyetlerle erişmesini sağlayacaktır.

17) Yükseköğretim Kanunu (Kanun No: 2547), Resmi Gazete, 4 Kasım 1981.